

---

Çelik, T. & Özcan, D. (2020) Uşak Efsanelerinde Hızır Kültü, *Folklor Akademi Dergisi*. Cilt:3, Sayı:2, 295 – 312.

**Makale Bilgisi / Article Info**

Geliş / Recieved: 19.06.2020

Kabul / Accepted: 17.08.2020

**Araştırma Makalesi/Research Article**

## UŞAK EFSANELERİNDE HIZIR KÜLTÜ\*\*\*

Türkan ÇELİK\* & Derya ÖZCAN\*\*

### Öz

*Türk folklorunda Hızır'ın, bereket veya uğur getirme, gelecekte ya da gaipten haber verme, nasihat etme, kişilerin yardımseverliğini sinama ve bunun neticesinde onları alkışla ödüllendirme yahut kargışla cezalandırma, darda kalanın yardımına koşma, şifa sunma, kararsız kalana doğru yolu gösterme gibi çoğu mucizevî nitelikte olan işlevleri vardır.*

*“Uşak Efsaneleri ve Uşak Efsanelerinde Yer Alan Mitolojik Unsurların İncelenmesi” adlı doktora tezi kapsamında derlenen efsanelerde Hızır'a sık rastlandığı; Hızır'ın Türk folklorunun genelinde olduğu gibi Uşak efsanelerinde de bir eren, bilge veya kâhin olarak algılandığı, tayy-i zaman ve tayy-i mekân gibi kerametler gösterdiği, kendisine saygı duyulması yanında kendisinden korkulduğu, ölümsüzlük başta olmak üzere pek çok tanrısal güce sahip olduğu tespit edilmiştir.*

*Efsanelerinden anlaşıldığına göre Uşak'ta Hızır kültü; Tanrı misafirinin Hızır olması ihtimali göz önünde bulundurularak iyi ağırlanmaya çalışılması, aynı anlayışla kapıya gelen kişilerin boş çevrilmemesi, Hıdırellez'de gerçekleştirilen uygulamalarda Hızır'ın muhatap tutulması gibi ritüelleri de beraberinde getirmiştir.*

*Çalışmanın amacı; Uşak Efsanelerinde Hızır kültürünün nasıl yer aldığını belirleyerek Uşak halkının sözlü kültüründe, yaşayış ve inancında nasıl bir işlevinin olduğunu tespit etmektir.*

**Anahtar kelimeler:** Efsane, Uşak, Hızır, kült.

---

\*\*\* Bu çalışma Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı, Halkbilimi bilim dalında Derya Özcan danışmanlığında, Türkan Çelik tarafından hazırlanan “Uşak Efsaneleri ve Uşak Efsanelerinde Yer Alan Mitolojik Unsurların İncelenmesi” adlı doktora tez çalışması temel alınarak hazırlanmıştır.

\* Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü turkanceliktc6@gmail.com ORCID 0000.0002.8220.6509

\*\* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, derya.ozcan@usak.edu.tr. ORCID 0000.0001.5601.2199

---

---

## THE CULT OF HIZIR IN USAK LEGENDS

### **Abstract**

*In Turkish folklore, Hızır has got lots of miraculous functions, for example; it brings plentifulness and luck, gives information about future and invisible world, advises, helps people and rewards or punish with curse, runs for help, gets ill people better, shows true decisions.*

*We are searching "Usak Legends And The Investigatin Of Mythologic Factors In Usak Legends" in our doctorate thesis. The result of researches is; we often see Hızır in Usak legends, people know Hızır as saint, wise man or prophet, it shows travel of time and place, people respect and are afraid of it, it has lots of olympian powers like immortality.*

*The guest is God's guest in Hızır cult, so we must try to be respectful and give something to guests, also we give something to Hızır in Hidirellez ritual.*

*Purpose of the study is to determine how Hızır concept has a function in Usak people's oral culture, living and belief.*

**Keywords:** Legend, Usak, Hızır, cult.

### **Giriş**

Çalışmanın amacı, Türk toplumunda bir kült hâline gelmiş Hızır kavramının nasıl ortaya çıktığını araştırmak, “Uşak Efsaneleri ve Uşak Efsanelerinde Yer Alan Mitolojik Unsurların İncelenmesi” adlı doktora tezi kapsamında derlenen efsanelerde Hızır kültünün nasıl ele alındığını, Türk mitolojisinden hangi izleri taşıdığını, hangi ritüel ve uygulamalara konu olduğunu belirleyip buradan yola çıkarak Uşak halkı tarafından Hızır’ın nasıl algılandığını ve önemini tespit etmektir.

Çalışmamız; bahsi geçen tezde yer alan efsanelerden, içinde Hızır kavramı geçenler ile sınırlıdır ve bu efsanelerin içerik bakımından incelenip analiz edilmesini kapsamaktadır. Bu çerçevede Uşak efsaneleri incelenip Uşak halkı nazarında Hızır ismi verilen kişi ya da varlığın tasavvuru, Hızır’ın farklı adlandırmalarının olup olmadığı, ne gibi uğraşları bulunduğu, dış görünüşü, kişilik özellikleri, olağanüstü ya da olağan dışı vasıfları, uyguladığı yaptırım ve cezalar, toplumsal yapıdaki önemi araştırılmış; Hızır efsanelerinin işlevleri ve Uşak’ta Hızır kültünün yaygınlığı sorgulanmıştır.

Bu noktada, içerik bakımından bir sosyal bilim çalışması olan makale, sosyal bilim dallarında sıklıkla başvurulan nitel araştırma yönteminin bakış açısıyla oluşturulmuştur. Nitel araştırma, “Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 39).

Çalışmada nitel araştırmanın etnolojik araştırma tekniğine başvurulmuştur. Etnolojik araştırma ise “insan davranışlarının arkasında, bireysel amaç ve bireylerdeki değer yargılarının var olduğu düşüncesine sahip bir anlayıştır. Bu nedenle sosyal olayların, durumların ya da bireylerin davranışlarının anlaşılması için insanların olayları algılayış biçimlerinin analiz edilmesi gerekmektedir. Etnografik araştırmalarda araştırmacı, kendisini araştırma yaptığı bireylerin yerine koyar ve bu bireylerin davranış, algı ve topluma bakış açılarını anlamaya çalışır. Başka bir ifadeyle bireylerin kendi durumlarını nasıl algıladıkları ve tanımladıklarını araştırır” (Aydın, 2018: 63). Etnolojik araştırmamızın bilgi toplama ve kayıt aşamasında ise derleme yönteminden yararlanılmıştır.

## **Hızır Kültü ve Ortaya Çıkışı**

Hızır kültü, Türk kültüründe Dede Korkut Hikâyelerinden Evliya Çelebi'nin "Seyahatnâme"sine, destanlardan halk hikâyelerine, masallardan Hızırnâmelere, memoralardan menkıbelere pek çok halk anlatısında görülür. Hızır, Türk toplumunda o denli köklü bir yere sahiptir ki bu kavramın nasıl ortaya çıktığı, ilk nerede görüldüğü, kaynağı, Hızır'ın aslında kim olduğu, zaman içinde nasıl bir değişikliğe uğradığı ve günümüzde nasıl algılandığı önemli birer tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda Kur'an'da, hadislerde, tefsirlerde, tarih kitaplarında, tasavvuf metinlerinde ve Dede Korkut Hikâyeleri, İskendernâme, Battalnâme, Saltuknâme, Köroğlu Destanı gibi pek çok edebî eserde ipuçları bulunmaktadır. Bunlardan yola çıkılarak çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Biz de bu çalışmaların belli başlılarından söz ettikten sonra bir değerlendirme yapıp kendi fikrimizi belirtmeyi uygun görüyoruz. Bahsi geçen çalışmalardaki Hızır ile ilgili görüşler şu şekilde özetlenebilir:

Kur'an'da Hızır, Kehf suresinde Musa ile gizem ve bilgelik dolu bir yolculuğa çıkan kişi olarak anlatılır (Ocak, 1990: 44). Söz konusu surenin 65. ayeti şu şekildedir: "Derken, tarafımızdan bir rahmet vermiş ve katımızdan bir ilim öğretmiş olduğumuz kullarımızdan birisini buldular." (Yazır, 1923: 300).

Ancak İslami bilimle uğraşanlar tarafından bir peygamber mi bir melek mi yoksa bir evliya mı olduğu konusu tartışılabilen bu gizemli kulun adı verilmemektedir, dahası Kur'an'da Hızır adı da geçmez. Hızır'la ilgili Tirmizi'nin hazırladığı hadis kitabında Hz. Muhammed'in Kur'an'da anılan bu kulla ilgili şunları açıkladığı iddia edilmektedir: "Ona el-Hadır denilmiştir; çünkü otları bozarmış kupkuru bir yere oturduğunda orası derhal yemyeşil oluyor ve otlar dalgalanıyordu." Bu ve benzeri hadislerden yola çıkılarak kullanılan El-Hadır adı zamanla Hıdır/Hızır şeklini alarak kullanılmaya başlamıştır (Ocak, 1990: 48,61). Hızır'ın kaynağının Gılgameş Destanı, İskender Hikâyesi, bir Yahûdi efsanesi veya Eljah (İlyâ/İlyas) adıyla Tevrat'ta bahsi geçen bir peygamber olabileceği fikirleri de şarkiyatçılar arasında mevcuttur (Ocak, 1990: 53-57).

Konu ile ilgili olarak Pertev Naili Boratav; Hızır'ın Musevi, Hıristiyan ve Müslüman geleneklerinde ortak bir mitolojik kişilik olduğunu belirterek Hıristiyan geleneğindeki St. George (Kutsal George) Bayramı'nın

Hıdırellez’le bağlantısı üzerinde durur (2012: 78). Melikoff da -özellikle Rumeli’de- Bektaşilerin bazı Hıristiyan gelenek ve unsurlarını, hatta azizlerini kendilerine mâl ettiklerini ve bu azizlerin en tanınmışının Hızır olduğunu savunmaktadır (1994: 43). Hatay’da Hıdırellezin Müslüman ve Hıristiyanlar tarafından aynı mekânda birlikte kutlanması ve Hızır ile St. Georges hakkında anlatılan benzer söylencelerin bulunması, Hızır kültü konusunda Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki etkileşimi gözler önüne sermektedir (Türk, 2010: 146).

Bahaeddin Ögel, eski Türk kocalarının ad değiştirip Hızır tanıtması ile ortaya çıktığını savunurken (2014: 113); Fuzuli Bayat ise koruyucu ata kültüne giren Yol İyesi’nin, diğer adıyla Uğur’un fonksiyonlarının İslam’ın kabulü ile birlikte Hızır üzerine geçtiği görüşündedir (Bayat, 2016: 144). Doğan Kaya da “Boz Atlı Yol İyesi, İslamiyet’in kabulünden sonra darda kalan imdadına yetişen Hızır’a dönüşmüştür.” tespitinde bulunmuş ve İslam kültürüne göre kardeşi İlyas’la Hızır’ın görevinin İslam’ı korumak olduğunu savunmuştur (2007: 170).

Hızır kültünün menşei ile ilgili İsmet Çetin’in görüşlerini de şöyle özetleyebiliriz: Türklerin, Batı’ya doğru göç etmeleri sonucunda yeni medeniyet dairelerine girmeleri ve İslamiyet’i kabul etmeleri ile eski inanç ve kültür sisteminden getirdikleri unsurlar, İslamiyet’ten ve Orta Doğu kültürlerinden alınanlarla yeniden şekillenmiştir. Böyle bir değişim, kut iyeleri için de geçerli olmuştur. Tanrı tarafından kutlu kılındığı gibi insanlığa kut vermekle de görevli, dahası sürekli hareket hâlinde olan, her an her yerde görünebilen kut iyeleri, önce Kut iyesi Kıdır’a dönüşmüştür. Kut veren, ilahî kaynaklı varlık ve şahısların Türkistan sahasında ortak adı Kıdır olarak bilinmektedir. Kıdır, kalbi temiz olanlara yardım eden ve sürekli halk arasında gezen varlıktır. Ayrıca Altay, Kazak ve Kırgız Türkçesi’nde seyahat etmek anlamına gelen “kıdıruv” şeklinde bir kelime bulunmaktadır. Kut iyelerinin değişimi burada bitmemiştir. Kıdır da ata ruhlarının kutsanması alışkanlığının sonucunda işlev bakımından evliyalara dönüşmüştür. Çetin’e göre evliya inancından da dinî kaynaklı olduğu iddiasıyla Hızır ve Hızır-İlyas kavramı türemiştir (2002: 32-34).

Benzer bir görüşe göre Türklerin Müslüman olup yeni bir kültür dairesine girmeleri neticesinde eskide kalan ve unutulmaya yüz tutan bazı kültürel unsurlar, zamanla ya İslami bir şekil almış ya da tamamen silinmiştir.

Carl Gustav Jung'un "arketip" olarak adlandırdığı, insan belleğinde bulunup belli bir işlevi üstlenen dirençli kültür unsurları, toplumda yaşanan değişimlere rağmen baki kalır. Yazara göre halk tarafından kutsal kabul edilen, olağanüstü kılavuz varlık da Türk kültürünün arketiplerinden biridir. İslamiyet öncesinin çeşitli anlatmalarında -özellikle destanlarda- bu kutsal rehber, gök yeveli bozkurttur. Ancak İslam kültürünün etkisiyle Türkler arasında da beliren insanın yaratılmışların en şerefli olduğu dair inanç, kurdun kutsi görülmesinin önünde bir engel oluşturmuştur. Bu arketip, İslami bakış açısıyla yeniden şekillenip aksakallı bilge Hızır figürüne dönüşmüştür. Böylece kılavuzluk işlevinin devamı sağlanmış olur. Yazar, makalesinde fikrini kanıtlarken bu iki kutsi rehber arasındaki yardım etme, zamanda ve mekânda kolayca hareket edebilme gibi benzerlikleri anlatmıştır (Duman, 2012: 200).

Murat Uraz, "Türk Mitolojisi" adlı yapıtında Yakın Doğu milletlerinden gelen bir efsaneden bahseder. Bu efsaneye göre ab-ı hayatı arayan Zülkarneyn'in yanında Hızır'la İlyas da bulunmaktadır. Yolculuk sırasında Zülkarneyn bir yola, diğerleri başka bir yola sapar. Bu ayrılış öncesinde Zülkarneyn, karanlığı aydınlatan iki mücevherden birini Hızır'a verir. Bir tesadüf sonucu ab-ı hayatı bulan Hızır'la İlyas olur. Sudan içen iki yolcu ölümsüzlere katılır. Önceden yaptıkları anlaşmaya göre Zülkarneyn'e ab-ı hayatı bulduklarını haber vermeleri gerekmektedir; ancak bunu yapmamaları için görünmezlerden gelen bir ses tarafından uyarılırlar ve Zülkarneyn'e ab-ı hayatı bulamadıklarını söylerler (1994: 183).

Hızır kültürünün kaynağı ile ilgili olabileceğini düşündüğümüz bir başka bilgi de şöyledir: "Yakut mitolojisine göre Tanrı ilk şamanı gökte yaratmış ve onun gökteki evinin önüne bir ağaç dikmiştir. Bu ilk şaman gibi ölümsüz olan gökteki ağaç da durmadan büyümüş ve her tarafa dal budak salmıştır. İşte ölen insanların ruhları gökteki bu ağacın dalları arasında bulunmaktadır." (Ocak, 2000: 133). Hızır kültü ile burada bahsi geçen şaman arasında da bir bağlantı olsa gerektir. Zira Uşak efsanelerinde de karşılaştığımız Hızır'ın halk tarafından ölümsüz olarak algılanışı ve Hıdrellez'de gül ağacı ile ilgili uygulamaların varlığı bu kanaatimizi güçlendirmektedir.

Tüm bu görüşlerden yola çıkarak diyebiliriz ki anlatılarda ve ritüellerde bu denli sık rastlanan bir motifin, tek bir kaynak ile açıklanması

mümkün ve yeterli olmayacaktır. Bize göre farklı kaynakların, inançların, bakış açılarının ve kültürel özelliklerin halkın muhayyilesinde yorumlanıp zamanla bir tip etrafında harmanlanması sonucu Türk kültüründeki Hızır kültü oluşmuştur. Hatta yukarıda açıkladığımız üzere Yakut mitolojisindeki ilk şamanın da bu sentezde bir yerinin olduğu düşünülebilir.

Birçok halk anlatısında yer almakla birlikte; halkın inançlarından, geleneklerinden, duygularından, günlük yaşamından ve dilinden süzülüp gelen sözlü kültür ürünlerimiz olan efsanelerde de Hızır kültüne rastlanır.

### **Uşak Efsanelerinde Hızır Kültünün İncelenmesi**

Doktora tezi kapsamında hazırlanan bu çalışmada efsane metinlerinin incelenmesi sonucunda toplam elli dört efsanede birebir Hızır kültüyle karşılaşmıştır. Bu efsanelerin üçünde Hızır yalnız benzetme amacıyla zikredilmiştir. Bu üç metinde efsane kahramanları; yardım istendiğinde imdada yetişmesi, gelecekte haber vermesi veya aniden kaybolması yönlerinden Hızır'a benzetilmiştir. Bir efsanede ise kaynak kişi bir ilahiden alıntı yapmış ve ilahide geçen "Hızır Nebi" tabirini kullanmıştır. Ayrıca dikkate değer bir ayrıntı olarak belirtmek isteriz ki tez çalışması kapsamında görüşülen dört yüz otuz dokuz kaynak kişinin tamamı Hızır adını duyduğunu, konu hakkında aşinalığının bulunduğunu belirtmiştir. Uşak efsanelerinde "Hızır" yerine "Hıdır" ismi de kullanılmaktadır. Toplam yedi metinde sözcük "Hıdır" biçiminde geçerken diğer metinlerde "Hızır"dır. Bu metinlerin yanı sıra Uşak'ta özellikleri ve işlevleri bakımından Hızır'ı andıran, o nedenle Hızır olduğu düşünülen aksakal / dedelerle ilgili bazı efsaneler de bulunmaktadır. Ancak içinde Hızır ismi geçmediğinden bu efsaneler, çalışma kapsamına alınmamıştır.

### **Hızır'ın Kimliği**

Hızır kültü ile ilgili Uşak efsanelerinin bazılarında Hızır'ın adının söylenmesinin ardından saygı ve selam içerikli İslami bir sözcük olan ve genellikle peygamberler, evliyalar vb. din büyükleri için kullanılan "aleyhisselam" ifadesi eklenmektedir. Hızır'ı tanıtırken "Hızır dedikleri bir kadın, bir erkekmiş. Onlar birleşmiş. Onu laf ettiler. Nasıl şey bilmiyorum." (KK-11) ifadelerini kullanan bir kaynak kişinin sözleri ilgi çekicidir. Hızır'ın iki kişi olduğu şeklindeki bu görüşte muhtemeldir ki Hızır ve İlyas'ın tek kişi olarak algılanması ya da akılda öyle kalması söz konusudur. Bununla birlikte

Hızır'ın hem kadın hem erkek özelliklerini taşıyor olarak görüldüğü de düşünülebilir.

Bir başka efsanede de eve iki Hızır geldiği söylenmektedir (KK-18). Bu da bir önceki efsanede olduğu gibi Hızır'ın iki kişiden oluşması biçiminde de yorumlanabilir. Hızır kavramının Uşak'ta bir ad değil sıfat olarak algılanması da ihtimaller arasındadır.

Başka bir efsanede Hızır yolda yürürken karşısına çıkan deniz, onun geçebilmesi için ikiye bölünür. O esnada bir yolcu denizin yakınında namaz kılmaktadır. Hızır açılmış olan denizin ortasından yürürken yolcu Hızır olduğunu bilmeden ona seslenir, “Ya yolcu! Ben namaz kılarken Allah, deyip yatıyorum; Allah, deyip kalkıyorum ya doğru mu kılıyorum, yanlış mı?” der. Soruyu sorarken o da Hızır'ın yaptığı gibi yarılmış olan denizin ortasından gitmektedir. Bu durumu görünce Hızır, adamın da ermişlerden olduğunu anlar ve yolcuya bildiğin gibi yap, bildiğin gibi, diye yanıt verir. (KK-19) Bu efsanede Hızır'a bir peygamber vasfı atfedilmiştir. Keza Hızır bu anlatıda Hazreti Musa'nın asasıyla Kızıldeniz'i ikiye bölüp geçmesine benzer bir mucizeyi gerçekleştirmektedir. Bu da Uşak halkı tarafından Hızır'ın ne kadar yüce bir varlık olarak algılandığını bize göstermektedir. Ancak namazla ilgili soru soran adam için kullanılan “O da ermişlerdenmiş.” ibaresi, Uşak halkının gözünde Hızır'ın derecesi ile ilgili bir kafa karışıklığı olduğunu göstermektedir. Diyebiliriz ki bu efsanede Hızır, mucize de gerçekleştirebilen bir eren gibi algılanmıştır.

Benzer bir efsanede bir çoban, Hızır'a nasıl namaz kılacağını, namaz esnasında hangi sure ve duaları okuyacağını sorar. Hızır, namazın nasıl kılınacağını çobana anlattıktan sonra oradan ayrılır; fakat çoban Hızır'ın anlattıklarını unuttur. Çoban Hızır'a yetişir, tekrar sorar, Hızır da bir daha anlatır. Hızır yola koyulunca, çoban yine unuttur. Bu böyle sürerken deniz kenarına varırlar. Hızır denizin üstünden yürümeye başlar, çoban da arkasından gelir. Hızır çobana gelmemesini söylerken bir de bakar ki çoban da denizin üstünde yürüyebiliyor. İşte o zaman Hızır, aklına geleni oku, der çobana. (KK-3) Bu efsanede Hızır; kendisine danışılan bir bilge, bir öğretmen gibi algılanmakta ve bir önceki efsaneye benzer şekilde olağanüstü bir nitelikle karşımıza çıkmaktadır.

Farklı bir örnekte, sonradan Hızır olduğu anlaşılan nur yüzlü, ak sakallı, sarıklı bir ihtiyar; efsane kahramanının kırk gün içinde öleceği



kehanetinde bulunur ve söylediği gerçekleşir. Burada Hızır, gaibi bilen, gelecekte haber veren ve insanları uyaran bir kâhin gibi tanıtılmaktadır. (KK-6)

Hızır, Uşak Efsanelerinde bazen de sakalı ağarmış ihtiyar bir konuk veya omzunda heybesiyle bir yolcu olarak, bazen de pejmürde kılıklı, fakir bir kişi ya da bir dilenci olarak görünür. Uşak'ta dilenci anlamında kullanılan "hayırsı", "isdeyici" gibi kelimeler de efsanelerde yer almakta ve Hızır için de kullanılabilir. Bir efsanede Hızır; kaputlu, yüzünü kıl kaplamış, tırnakları uzun, üstü paramparça olan bir ihtiyar şeklinde tanıtılmaktadır. (KK-8)

Uşak efsanelerinin sadece birinde Hızır, kimliğini ifşa etmiştir. İki boz eşeği bulunan, ak sakallı, çok kısa boylu ve beyaz elbiseli kişi; genç kızdan bostan (kavun-karpuz) ister. Kız bostan yok amca, deyince Hızır kendini tanıtır. Kız adama inanmayınca o, Hızır olduğunu yineler. Bu defa da kız korkar, ne yapacağını bilemez ve kaçır. Aradan çok geçmeden kız dönüp baktığında ortada ne Hızır vardır ne de eşekleri... (KK-2)

İncelediğimiz Uşak efsanelerinde Hızır, -yukarıdaki örnek hariç- kendini başkalarına tanıtmamış; ismini, kim olduğunu, nereden geldiğini, amacını vb. özelliklerini söylememiştir. Kimliğini gizli tutmasına karşın Hızır'ın ellerinde kemik olmaması, aniden belirip yine aniden kaybolabilmesi gibi özellikleriyle ayırt edilebileceği düşünülür. Genellikle insanlar, Hızır ortadan kaybolduktan sonra Hızır'a uğradıklarını anırlar. Uşak'ta Hızır'la karşılaşmak anlamında "Hızır'a uğramak" deyimini sık kullanılmaktadır. Bazı efsanelerde de tabir "Hızır'a denk gelmek" biçimindedir. Yörede, Hızır'ın insanın ömründe en az üç kez onu ziyaret edeceği, kişinin o anları iyi değerlendirmesi ve daima bu duruma hazırlıklı olması gerektiği belirtilir. "Her geceyi Kadir bil, her geleni Hızır..." şeklinde kullanılan öğüt nitelikli tekerleme de bu düşünceyi yansıtmaktadır.

Uşak efsanelerinin sekizinde Hızır, efsane kahramanından bir şey istediği için ya da farklı bir nedenle kahraman odadan çıkıp kısa bir süre sonra yeniden oraya geldiğinde Hızır'ın gitmiş olduğunu görür. Bazı efsanelerde ise arkasını dönen kişi yeniden Hızır'ın bulunduğu tarafa baktığında Hızır'ın aniden kaybolduğunu fark eder. Çevresindekilere sorduğunda kendisi dışında hiç kimsenin onu görmediğini anlar. Anlaşılan o ki Hızır olağanüstü yeteneklere sahiptir.

Sonuç olarak Uşak efsanelerinde Hızır'ın kutsal sayıldığı; ancak bir peygamber veya bir melekten çok bir eren / derviş / aksakal / bilgin / kâhin / olağanüstü güçleri bulunan iyiliksever bir yolcu vs. kabul edildiği görülmüştür. Ayrıca Hızır'ın gaibi bildiği ve gaipten haber verdiği, zamana ve mekâna bağlı olmadığı (zaman ve mekân yolculuğu yapabildiği), aniden belirip kaybolabildiği, sadece muhatap aldığı kişilerce görülebildiği ve şekil değiştirme yetisine sahip olduğu tespit edilmiştir.

## **2. Hızır'ın Özellikleri**

Hızır'ın Uşak'ta en yaygın olan özelliği, cezalandırma ve ödüllendirme yetisidir. Toplam yirmi sekiz efsanede Hızır, sınavan konumundadır. Kişiyi kimi zaman kolay kimi zaman da zor bir sınavdan geçirir ve bunun sonucunda başarılı olanları ödüllendirir. Ancak bu deneyim her zaman olumlu sonuçlanmaz. Bu aşamada Hızır'ın kargışlama yönü devreye girmektedir. Uşak'ın söz konusu efsanelerinden on tanesi kargışla, on beşi de alkışla sonuçlanmıştır. Kalan efsanelerde sonuç muallakta kalmış, kaynak kişiler sınavın sonucu hakkında bir yargıda bulunmamıştır. Efsanelerin birinde ödülün miktarı, kişinin kötü düşüncelere kapılması nedeniyle Hızır tarafından azaltılır. Bir diğerinde ise verilen ödül, ikinci sınavın geçilememesi nedeniyle geri alınmıştır. Hızır; insanlardan genellikle buğday, arpa, ekmek, ceviz, kaymak gibi yiyecek maddeleri ister. Örneğin bir Uşak efsanesinde Hızır, harman kaldırmakta olan köylülerden buğday ister, isteği yerine getirilmeyince köye taş yağar. (KK-15) Buradan anlaşılıyor ki Uşak halkı tarafından Hızır, insanları yardımlaşma konusunda sınavabilen, bedduası geçen ve gazabından çekinilmesi gereken ulu bir varlık olarak görülmektedir.

Hızır'ın yiyecek veya para dışında insan istediği bir örnek de mevcuttur. Hızır, yaşlı ve bitkin bir tanrı misafiri olarak ortaya çıkar. Evin beyi, yaşlılık ve yorgunluk nedeniyle merdivenden çıkamayan konuğu sırtında taşıırken evin hanımı gelir ve biraz da o taşımak ister. Bu halsiz ve yoksul görümlü kişiye yardım etmek için âdeta yarışlar. Yukarı çıktıklarında ona ikramda bulunurlar; fakat adam bunları yemeyeceğini söyler ve Hızır'ın ev sahiplerine yönelik asıl sınavı burada başlar. Ben oğlan çocuğu yerim, der. Tek çocuklarını ona ikram etme konusunda kısa bir tereddüt yaşadıkdan sonra bir kazan kurup adama oğullarını yemesi için teslim ederler. Sabah korku ve merakla odaya geldiklerinde görürler ki çocuk sapaşğlam,

adamsa gitmiş. İşte o zaman konuğun Hızır olduğunu anlarlar. (KK-14) Bize göre bu efsane, Hızır'ın ne gibi bir talebi olursa olsun kendisine itaat edilmesi gerektiğini vurgulaması yönüyle Hızır'ın halkın nazarında bir kült olduğunun en güçlü kanıtlarındandır.

Başka bir efsanede ise Hızır; karşılaştığı üzgün kişiye, sevdiğine kavuşacağına dair gaipten haber verdikten sonra ondan elli kuruş ister. Kişi parayı getirmeye gittiğinde de Hızır, birden kaybolur. Efsanenin kahramanı yine de ödüllendirilir ve Hızır'ın kehaneti gerçekleşir. (KK-1) Bu örnekte Hızır, hem sına ve sonucunda ödüllendirme hem de gelecekte haber verme özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Benzer bir efsanede ise ağlayan kadının yanına gelen Hızır, kadının ağlama nedenini sorar. Kadının bebeğinin yedi aylık doğduğu için öleceğinden korkulduğunu öğrenince çocuğun ölmeyeceği müjdesini verip kadına çocuğun yaşaması için yapması gerekenleri anlatır. (KK-1) Burada Hızır'ın öğretme, kehanette bulunma, umut ve şifa verme fonksiyonları birlikte görülmektedir.

Uşak efsanelerinde Hızır, darda kalana yardım etme işleviyle de karşımıza çıkar. Arabaya koşulan ama çok yorulan, güçsüz kalan öküzlerin çekemediği arabayı, bir köylünün yakarışı üzerine Hızır çeker. (KK-16) Bu efsane, Hızır gibi yetişmek deyimini akla getirir.

Başka bir örnekte Hızır, Allah'tan emir gelince Allah'ın selamını yaymaya çalışır ve bu amaçla bir çiftçiye "Selamünaleyküm!" diye seslenir. Adam, selamın ne olduğunu bilmediği için karşısındakine yapmakta olduğu işi anlatır. (KK-9) Örnekte Hızır, daha önce bahsettiğimiz namazın nasıl kılınacağını öğrettiği efsanelerde olduğu gibi dinî bir görev üstlenmiştir.

Hızır'ın isteyene, istediğini vereceğini belirten bir kaynak kişinin anlattığı efsanede bir kadına eski bir kıyafet giymiş, sonradan Hızır olduğu anlaşılan kişi "Benden dileğin var mı?" diye sorar. Kadın, yatmakta olan küçük oğlunu gösterir ve o anda Hızır kaybolur. (KK-10) Sonucu belli olmayan bu efsane, yine de Hızır'ın yetkilerinin ve gücünün ne derece geniş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Özetle Hızır, Uşak Efsanelerinde bereket / uğur getirme, öğretme, gelecekte haber verme, nasihat etme, alkış ve kargışta bulunma, üzgün insanları teselli etme, yardımseverliği sına, (kahramana) yoldaşlık etme,

koruma altına alma, kararsız kalana doğru yolu gösterme, yaraları sağaltma / şifa sunma, müjdeleme, sakındırma / uyarma gibi vasıflara sahiptir.

İncelediğimiz metinlerden yola çıkarak diyebiliriz ki Uşak efsanelerinde Hızır'ın ana işlevi insanlara yardımlaşmayı, iyiliği, misafirperverliği, büyüklere saygı ve boyun eğişi vb. toplumsal değerleri aşılaktır. Ayrıca bu efsaneler, kişinin zor durumda kalsa bile pes etmemesi gerektiğini, duayla ve kutsal varlıklardan yardım isteyerek güçlüklerden kurtulabileceğini de ima etmektedir. Dolayısıyla Türk gelenek-göreneklerinin, toplumsal statü ve rollerin yeni nesillere öğretimi ve kültürün aktarımı bazı Uşak efsanelerinde Hızır kültü vasıtasıyla gerçekleşmektedir.

### **2.1. Hızır'ın Uyguladığı Yaptırımlar ve Cezalar**

Uşak'ta tanrı misafiri olan kişinin Hızır olabileceği düşüncesiyle eve gelen herkes, iyi ağırılanmaya çalışılır. Hızır'a sevgi ve saygı duyulması yanında kendisinden korkulduğu, gücünün ve iradesinin sonsuz kabul edildiği tespit edilmiştir. Hızır; istediği şeyi vermeyen, kendisini azarlayan, kovan, ona ters cevaplar veren veya yalan söyleyen, ona karşı tavır takınan, saygısızlık eden, vaadini tutmayan, Hızır'ın ikazını dinlemeyen, açgözlülük eden vb. kötü davranışlarda bulunan kişi veya topluluklara çoğunlukla beddua etmekte ve bunun sonucunda onların -köye taş yağması örneğindeki gibi-felakete uğraması kaçınılmaz olmaktadır. Keza ulu bir varlık olarak karşımıza çıkan Hızır'ın duası ânında gerçekleşmektedir. Hızır'ın bedduasından ve lanetinden korkulduğu için de gelenin boş çevrilmemesi gerektiği düşünülür ve bu anlayış, Uşak'ta efsaneler aracılığıyla genç kuşaklara bir gelenek olarak benimsetilmeye çalışılır.

Bir Uşak efsanesinde çuvalda para kazanan bir marangoz, karşısına çıkan Hızır'ın çuvalda ne olduğu ile ilgili sorusuna talaş bulunduğu cevabını verir ve bunun sonucunda para gerçekten talaşa dönüşür. (KK-13) Bahsi geçen efsanede yalan söylemenin ve yardımlaşmamanın cezalandırılmasıyla dinleyicilere bu marangoz gibi davranılmaması gerektiği mesajı verilmektedir. Aynı şekilde dilenci suretinde gelen Hızır'ın isteklerinin karşılanmasından sonra kapalı hâldeki torbada ceviz de olduğunu bilip cevizden de istemesi bir başka efsanenin konusudur. Hızır'ın bu isteği de olumlu karşılanınca kişinin zenginleşmesi (KK-5) de bir önce bahsi geçen efsanenin mutlu biten varyantıdır.

Altı yıl çocuğu olmayan, bu nedenle yakın çevresi tarafından iğneleme ve hakarete maruz kaldığı için üzülen yoksul bir çiftin kaderi de Hızır'la karşılaşmalarından sonra değişir. Çiftin gönlü öyle zengindir ki perişan bir kılıkla karşılarında çıkan kişiye türlü iyilik ve ikramlarda bulunmayı tasarlarlar. Daha bu tasarıları hayata geçiremeden misafir ortadan kaybolur. Durumu köyün imamına anlatırlar ve işte o zaman gelenin Hızır olduğunu anlarlar. Bu olayın ardından hem zenginleşirler hem de zaman içinde yedi tane çocukları olur. Dahası her yıl tarlalarından elde ettikleri mahsul, çocukları olmuyor, diye onlarla alay eden kişilerinkinden kat be kat fazla olmaktadır. (KK-8) Hızır; halk hikâyesi, masal, efsane gibi pek çok halk anlatısında çocuksuzluk motifi ile birlikte karşımıza çıkmaktadır. Hızır, bu anlatılarda Türkler için hep büyük bir mesele olarak vurgulanan çocuksuzluk sorununu hem tespit eden hem de buna çare bulan, kimi zaman verdiği müjde sonucu doğan çocuğa ad veren hatta kimi zaman da çocuğun kaderi ile ilgili kehanette bulunan konumundadır. Bu efsanede de çocuksuzluğa Hızır'ın çare bulununun bir örneği görülmektedir. Metin, iyiliğin ve temiz kalpliliğin en büyük sorunları bile çözecek anahtar olduğunu düşündürmektedir.

Hızır'ın kişilerin kaderinin değişmesinde rol alabileceği başka bir Uşak efsanesinde daha ortaya çıkar. Azrail'in yeni evlenmiş bir çiftin canını alması gerekmektedir. Ancak bu sırada kapıya gelen Hızır'a gelinin bonkörce yardım etmesi sonucu Azrail, gelin ve damadın canını bağışlar. Bu örnekte Hızır, insanları sınavan konumunda olmasa da ecelin ertelenmesinde dolaylı bir katkıya sahiptir. (KK-4)

Hızır'ın yaratılış, oluşum, dönüşüm konulu efsanelerin birinde de yer aldığı ve bir hayvanın meydana gelmesinde payının olduğu görülür. Söz konusu efsanede yün satıcısı, karşıdan birinin gelmekte olduğunu görüp panikler. Çünkü gelenin ondan bir şey isteyeceğini düşünür; ancak gelene bir şey vermek istemez, vermeyince de günaha gireceğinden korkar. Çözümü saklanmakta bulur. Yanında çalışan işçiye kendisinin dükkânda olmadığını söylemesini tembihler ve yünün içine saklanır. Dükkâna gelen Hızır, yünün sahibini sorduğunda işçi ustasının kendisinden istediği yalana söyler. Bunun üzerine Hızır, kılıcını yünün içine saplar ve "Peki bu yünün sahibinin aynı kim?" diye sorar ve satıcı ayıya dönüşür. Kaynak kişinin ifadesine göre ayı böyle türemiştir. İçinde aynı-ay şeklinde bir kelime oyunu da barındıran bu efsane, yalana karşı toplumu uyarma ve korkutma işlevi taşımaktadır. (KK-12)

Görülüyor ki Hızır; halkın belleğinde her türlü problemi çözebilen, gücü ve yetkisi engin, geniş bir yaptırım gücüne sahip, dahası gaibi bilen ve insanların kaderine yön verebilen bir varlıktır. Bu algı, korkutma yoluyla insanların toplumsal normlardan sapmalarını önlemeye yönelik bir uyarı formunda kullanılmıştır. Dolayısıyla Hızır kültü, Türk töresinin sürekliliği için önemli bir unsurdur.

### **3. Hızır Kültünden Doğan Ritüel: Hıdırellez**

Hıdırellezle ilgili efsanelerde ise Hızır'ın daha çok bereket sunma işlevi üzerinde durulur. Örnekte hıdırellez gecesi, penceresi açık odada bulunan tereyağı öyle bereketlenir ki uzun süre tükenmez, ta ki bu mucizeye nail olan kişi durumu bir başkasına anlatana dek. Sırta başkasını ortak etmek büyüü bozmuş gibidir. (KK-7) Hıdırellezle ilgili efsanelerde Hızır'la İlyas'ın kimlikleri konusunda değişik görüşler gündeme gelmektedir; bazılarında iki kardeş oldukları dile getirilirken bazılarında ise birbiriyle geçinemeyen ve bu yüzden ayrılan iki peygamber oldukları anlatılır. Her halükârda bu iki kişinin yılda bir kez, hıdırellezde bir araya gelecekleri ifade edilmektedir; ancak bazen bu buluşmanın gerçekleşemediği de olur. Örneğin bir efsanede o gün yağmur yağmazsa kavuşamadıkları, yağmur yağarsa vuslat sevinci ile gözyaşı döktükleri, bunun da yağmura dönüştüğü anlatılmıştır. (KK-17) Hıdırellezde gerçekleşen olağanüstü olaylar da efsanelere konu olmuştur. Örnekte Hızır ve İlyas'ın kavuşması sonucu, olayın gerçekleştiği dağda bir ışık yanar. (KK-17)

Hıdırellezle ilgili bahsi geçen efsanelerden, uygulamalardan ve Hıdırellez'in yaygınlığından yola çıkarak bu geleneğin Uşak'ta köklü ve derin olduğu söylenebilir. Bu efsaneler Hızır veya Hızır-İlyas inancının bir kült olduğunun kanıtlarından olsa gerek. Hıdırellez'de gül dalına bez bağlama, üzerine dileklerin resmedildiği kâğıtları gül dalının altına gömme gibi gelenekler; esasen birer kansız kurban törenidir. Hıdırellez'de bu ritüellerin icra edilmesi nedeniyle Hızır veya Hızır-İlyas kavramı bir kültür. Bu kült; su, ağaç, ateş gibi kültürlerle de ilişkilendirilebilir. Örneğin gül dalına bez bağlama vb. ritüellerde gül ağacı adeta kutsanmaktadır; dolayısıyla bu durum ağaç kültürüyle ilgili olsa gerek. Yine aynı şekilde hıdırellezde toplanan çiyin mayalanması ile elde edilecek yeni mayanın bereketli olacağı düşüncesi suyun kutsallığını ve buna bağlı olarak su kültürünü akla getirmektedir.

### **Sonuç:**

Hızır tasavvuru, sadece mitik veya İslami bir unsurun günümüzdeki yansımaları olmakla sınırlı değildir. Hızır; Türk mitolojisindeki şaman, Yol İyesi/Uğur, Kehf suresindeki Hz. Musa'yla yolculuğa çıkan kul, hadis ve tefsirlerde El-Ahdar adından türemiş bir adlandırmayla karşılaşılan yol gösterici peygamber / melek / erenin hatta Musevilik ve Hıristiyanlık inançlarından kültürümüze geçmiş bazı öğelerin harmanlanmasından oluşmuş bir kültürdür. Zira Hızır kavramının menşei olarak bunlardan sadece biri kabul edildiğinde diğer işlevlerinin kaynağı eksik kalacaktır. O nedenle Hızır kültürü tüm bu kaynaklardan beslenmiş çok katmanlı, renkli ve geniş kapsamlı bir yapıya sahiptir.

Hızır'ın Türk kültüründe önemli bir yere sahip olduğu, Türk toplumunun folklorik belleğinde yer alan pek çok üründe yaygın olarak kullanıldığı, Uşak efsanelerinde de sıkça yer aldığı görülmüştür. Uşak ili ve ilçelerinde yapılan derleme çalışması sonucunda elde edilen efsane metinlerinden toplam elli dört tanesinde Hızır / Hıdır veya Hızır-İlyas kültürünün yer aldığı; bu metinlerde Hızır'ın bir yol gösterici, bilge, aksakal, gizemli yabancı, imtihan eden zorlu bir öğretmen, zamanda ve mekânda yolculuk yapabilen, geleceği bilen ve gayb âleminden haber veren mistik bir varlık olarak algılandığı tespit edilmiştir.

Uşak efsanelerinde Hızır; rehberlik etme, zor durumdan kurtarma, menzile yetiştirme, dilekleri yerine getirme, ad verme, yara sağaltma, savaşlarda yardım etme, çocuğu olmayanlara çare bulma gibi çok önemli yetenek ve fonksiyonları bünyesinde barındıran; çoğunlukla âb-ı hayat içerek ölümsüzlük sırrına ermiş; sonsuz, olağanüstü ve kutsal bir varlık, bir kılavuzdur. Uşak efsanelerinde Hızır, kimi zaman (kahramana) yardımcı tip olarak kimi zaman da tanrısal varlığa / güce / kelama sahip ana karakter olarak karşımıza çıkar.

Uşak'ta Hıdırellez'le ilgili inanma ve ritüellere de rastlanmaktadır. Söz gelimi Hıdırellez'de, Hızır'ın evleri ziyaret edeceğine, baharı ve bereketi getireceğine inanılır; bu amaçla içinde yiyecek veya içecek bulunan tencere, küp, şişe vb. kapların ağzı açık bırakılır. Kutsal kabul edilen bu günde dilekler tutulur ve bu dileklerin resmedildiği kâğıtlar, gül ağacının altına gömülür ya da gül dalına bez bağlanır. Yine Hıdırellez günü sabaha karşı toplanan çiyle

yoğurt mayalanır ve bu mayanın bereketli olacağına inanılır.

Ayrıca Uşak efsanelerinde Hızır kültünün şu işlevleri de üstlendiği görülmüştür: halkı Türk kültürüne dair bilgilendirmek, kültür öğelerinin yaşamasını sağlamak, toplumu ayakta tutmak, toplumsal düzenin bozulmasını önlemek, kişilere ve topluma umut vermek, psikolojik destekte bulunmak ve Türk kimliğini şekillendirmek. Konukseverlik, büyüklere saygı, bilgin insanların sözünü can kulağıyla dinleme, öğütlerini tutma, öğrettiklerini uygulama, toplumsal yardımlaşma, her türlü zorlu veya umut verici duruma hazırlıklı olma, yaşanan zamanı iyi değerlendirme, koşullar ne olursa olsun darda kalanın isteğini yerine getirme gibi toplumsal hasletlerimiz Hızır vasıtasıyla bize hatırlatılmaktadır. Tam da bu nedenle Türk halkı için kutsal, yüce ve vazgeçilmez olan Hızır; Uşak'tan derlenen efsanelerde de kendine önemli bir yer edinmiştir.

Uşak efsanelerinden yola çıkarak Hızır'ın bünyesinde barındırdığı özellikler ve temsil ettiği semboller nedeniyle bir kült kabul edilmesi gerektiği ve bu kültün, aynı zamanda kültür öğelerinin yaşamasını sağlayıp toplumsal düzeni korumaya yardımcı olan bir işlevinin bulunduğu tespit edilmiştir.



### KAYNAKÇA

- ARTUN, E. (2015). *Türk Halkbilimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- AYDIN, N. (2018). "Nitel Araştırma Yöntemleri: Etnoloji". *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, C. 2, S. 2, 60-71.
- BAYAT, F. (2016). *Türk Mitolojik Sistemi 2*. İstanbul: Ötügen,
- BORATAV, P. N. (1973). *Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi,
- BORATAV, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu.
- ÇETİN, İ. (2002). "Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır'dan Hızır'a Geçiş", *Milli Folklor*, C. 54, S. 7, 30-34.
- DAĞLI, A. (2015). "Halk Biliminde Saha Araştırması ve Kültürün Gelecek Nesillere Aktarılması Konusunda Problemler ve Bir Çözüm Önerisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 40, 38.
- DUMAN, M. (2012). "Bozkurttan Hızır'a Türk Halk Anlatmalarında Kılavuz", *Milli Folklor*, C. 24, S. 96, 190-201.
- KAYA, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- MELİKOFF, I. (1994). *Uyur İdik Uyardılar Alevîlik – Bektaşîlik Araştırmaları*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- OCAK, A. Y. (1990). *İslam – Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- OCAK, A. Y. (2000). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim.
- ÖGEL, B. (2014). *Türk Mitolojisi*, 2. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- SAKAOĞLU, S. (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesime Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TÜRK, H. (2010). "Hatay'da Müslüman-Hıristiyan Etkileşimi: St. Georges ya da Hızır Kültü". *Milli Folklor*, C. 22, S. 85, 138-147.
- URAZ, M. (1994). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- YAZIR, E. M. H. (1923). *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, (Hzl.: S. Kaya - C. Baltacı vd.), İstanbul: Eser Neşriyat.
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

#### Sözlü Kaynaklar:

- KK-1: A. Görgülü, Merkez, Çamyuva köyü, 1937, okuma -yazması yok. (Görüşme: 21.07.2017)
- KK-2: A. Savaş, Ortabağ, 1948, okuma yazması yok. (Görüşme: 07.07.2017)
- KK-3: B. Akar, Yavı, 1959, ilkokul. (Görüşme: 29.06.2017)

- KK-4: D. Tekin, Merkez, Karakuyu köyü, 1956, ilkokul mezunu. (Görüşme: 10.02.2017)
- KK-5: E. Çınar, Merkez, Yeşildere köyü, 1939, okuma-yazması yok. (Görüşme: 19.03.2017)
- KK-6: F. Tarakçı, Ulubey Avgan köyü, 1940, okuma-yazması yok. (Görüşme: 11.07.2017)
- KK-7: H. Çelik, Merkez, İlyaslı köyü, 1960, ilkokul mezunu. (Görüşme: 04.12.2016)
- KK-8: H. Kahraman, Merkez, Karacahisar köyü, 1943, ilkokul mezunu. (Görüşme: 20.07.2017)
- KK-9: H. Tunay, Hacıkadem, 1945, ilkokul. (Görüşme: 11.12.2016)
- KK-10: H. Ünsal, Ortaköy, 1938, okuma-yazması yok. (Görüşme: 06.04.2018)
- KK-11: H. Mert, Eşme, Ahmetler köyü, 1927, ilkokul mezunu. (Görüşme: 04.03.2017)
- KK-12: M. Hoşgör, Uşak Merkez, 1957, lise mezunu. (Görüşme: 17.09.2017)
- KK-13: M. A. Oğuz, Merkez, Selikler köyü, 1949, ilkokul mezunu. (Görüşme: 15.03.2018)
- KK-14: M. Sivri, Merkez, Köprübaşı köyü, 1956, okur-yazar. (Görüşme: 23.05.2017)
- KK-15: N. Zıraman, Merkez, Ormandamı / Güneli köyü, 1971, ilkokul mezunu. (Görüşme: 01.07.2017)
- KK-16: R. Alper, Merkez, Hocalar köyü, 1947, ortaokulu terk etmiş. (Görüşme: 30.06.2017)
- KK-17: S. Alp, Eşme, Camili köyü, 1956, ilkokul mezunu. (Görüşme: 21.01.2017)
- KK-18: Ş. Sarıçiçek, Banaz, Karacahisar köyü, 1920, okuma-yazması yok. (Görüşme: 30.08.2017)
- KK-19: T. Işık, Banaz, Susuz köyü, 1942, ilkokul mezunu. (Görüşme: 24.09.2017)